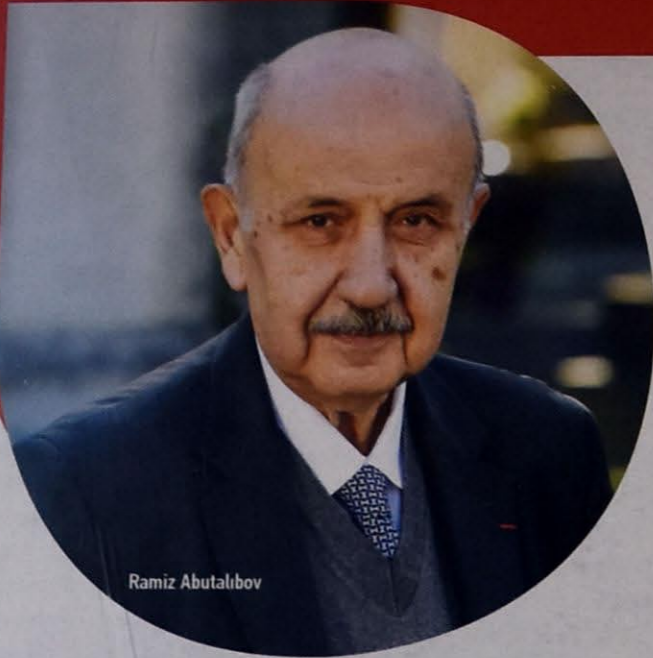

MÜHACİRƏT – TARİXİMİZİN ŞANLI SƏHİFƏSİ

Ramiz Abutalıbov

- Xoş gördük, Ramiz müəllim.

- Xoş gördük.

- Cümhuriyyətin 100 illik yubileyində özünüzü necə hiss edirsiniz?

- Təbii ki, yaş öz sözünü deyir, amma bu müqəddəs bayramı görmək mənə qismət oldusa, Tanrıma minnətdaram.

- Ramiz müəllim, təxminən 100 il öncə Azərbaycan aydınlarının yoxdan bir dövlət qurmaq üçün necə böyük əmək sərf etdiyini həyəcansız seyr etmək mümkün deyil. Bu tarixin ən böyük hissəsi mühacirət tarixidir...

- Mühacirət, xüsusən siyasi mühacirət ağır, ağırlı prosesdir. Ölkən üçün, dövlətin üçün nələrsə etmək istəyirsən, ancaq şərtlər başqadır. Ötən əsrdəki siyasi mühacirətin üzdə olan şəxslərinin çoxu ömrünün sonuna qədər sovet imperiyasına qarşı mübarizə aparıb, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası üçün çox çalışıb. Sözsüz, 100 il öncə mühacirət daha çətin idi. Çünki bu insanların özlərini, yaxınlarını, yardım üçün onlara müraciət edən həmvətənləri maddi cəhətdən təmin etmək problemi var idi. İndi "qoca qitə" siyasi mühacirləri yerləşdirir, minimum ehtiyaclar ödəyir, qısa zamanda inteqrasiya üçün şərait yaradır, üstəlik bugünkü Avropada iş imkanları genişdir. Bundan başqa, çağdaş dünyada kommunikasiya problemi yoxdur. Ötən əsrdə bu imkanların hansı var idi? Hansı rəsmi quruma ünvanlanan bir məktuba aylarla, bəzən illərlə cavab gözləyirdilər. Elə şəxsi yazışma-

lara da... Bu baxımdan ötən əsrin mühacirləri çox çətin şərtlər altında yaşayıb, minimum imkanlardan yararlanmaq üçün çox böyük məhrumiyyətlərə dözüblər. Gərginliklər, intriqalar da olub, yanlış anlaşılmalara da... Azərbaycanda münasibətləri yaxşı olmayan insanlar bu ədəvəti Avropada da davam etdiriblər. Bu intriqaların əsasında ideoloji fərqlilik dayanır. Məsələn, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə Xosrov bəy Sultanov arasında hər zaman fikir ayrılığı olub. Xosrov bəy "İttihad"çı idi. Klerikal partiyanın üzvü kimi, o, Məhəmməd Əmin Bəyin dünyəvi dəyərlər sistemində müxalif idi. Siyasi mühacirlər arasında gərginliklər yaşanmasında sovet xüsusi xidmət orqanlarının xüsusi "əməyi" var idi. Onlar yaranan təşkilatlara yol tapır, təfiriqə salır, parçalanmalara nail olurdular. Xüsusən ictimai vəzifələrin bölgüsü zamanı siyasi mühacirətin irəli sürdüyü şəxslərə qarşı kampaniyalar aparır, eyni vəzifəyə iddiası olanlara dəstək verməklə qarışıqlıq yaradırdılar. Onların "ovu" da, təbii, şəxsi ambisiyaları güclü olan şəxslər olurdu. Ümumiyyətlə, deyə bilərik ki, siyasi mühacirət Azərbaycandakı münasibətləri Avropaya aparmışdı. Burada partiya mənsubiyyəti, ideoloji düşüncəsi fərqli olanlar Avropada da bir araya gələ bilmirdilər. Əlimərdən bəy Topçubaşının arxivində dediklərimlə bağlı çoxsaylı faktlar var.

- Ümumiyyətlə, Əlimərdən Bəyin arxivinə nələr daxildir?

- Əlimərdən Bəy çox səliqəli bir insan idi. Buradan gedəndə özü ilə çoxlu material aparıb. Məsələn, bütün Rusiya müsəlmanlarına aid nə sənəd olubsa, onları da götürüb. Müsəlman qurultaylarına, onlara hazırlığa dair sənədlər var. Onun yol qeydləri Bakıda arxivdədir. 1918-ci il mart hadisələri ilə bağlı sənədlər, Paris Sülh Konfransı ilə bağlı nümayəndə heyətinin sənədləri də arxivə daxildir. Arxivdə gündəlikləri də var. Onları əllə yazıb, oxumaq çətindir, onu da hazırlamağı fikirləşirik.

- Onlarla görüşmək və arxivlərini bura gətirmək nə dərəcədə təhlükəli idi?

- Arxivlərin bura gətirilməsində heç bir problem yox idi. Çünki mənim diplomatik pasportum var idi. Gələndə də, gedəndə də yoxlanılmırdım. Amma onlarla görüşmək təhlükəli idi. Mən də çalışırdım ki, bunu gizlədim. Amma bir dəfə kiçik bir hadisə oldu: Bakıya

məzuniyyətə gələndə köhnə iş yerim olan Mərkəzi Komitəyə getdim. Orada "KQB"nin sədri Ziya Yusifzadə qarşıma çıxdı və mənə dedi ki, sənədən yazılar, ehtiyatlı ol. Bu da Parisdə bayaq dediyim dörd kitabımın yazılması ilə bağlı idi. Yəqin, bundan xəbər tutub. Amma biz həmin kitabları gizli buraxırdıq və başqa imza qoyurduq. Öz səfirliyimizə də göndərdik ki, guya bunlar haradansa gəlib. Amma, görünür, haradansa informasiya sızmışdı. Səfirlikdən MK-ya mənim haqqımda məlumat vermişdilər ki, özünə aid olmayan işlərlə məşğuldur. Ziya Yusifzadə bu haqda çox danışmadı. Mən də başa düşdüm ki, artıq yuxarıda söhbət olunub və öz həllini tapıb. Çünki Mərkəzi Komitənin birinci katibi Heydər Əliyev də əvvəl rəhbərlik etdiyi üçün məni tanıyırdı. Ziya Yusifzadə ilə bərabər başqa nazirlər də məni tanıyırdılar. Odur ki, səfirliyə məsələnin sakitləşməsi barəsində demişdilər.

Amma, təbii ki, müəyyən qorxu vardı. Bu, daxili qorxu idi. O zaman rusların qadağan edilmiş mühacir qəzetini hamı alıb oxuyurdu. Mən də alırdım və həmin qəzetdə Hüseyin Bəy Naxçıvanski qızı Tatyananın qırx mərasimi olacağı və kilsədə keçiriləcəyi xəbərini gördüm. Tatyana Naxçıvanski pravoslav idi. Yoldaşıma dedim ki, gedək biz də iştirak edək. Dedi ki, nə danışsan, indi orada "KQB" işçiləri doludur. Amma getdik. Getməyimizin yaxşı cəhəti o oldu ki, orada məşhur Makinskilər – Aleksandr və Kirillə tanış oldum. Aleksandrın əsl adı İsgəndər, Kirilin adı isə Kərim idi. Onlar Paşa bəy Makinskiyin övladlarıdır. Amma bir məsələ də var idi, mən onlarla görüşəndən sonra daxili qorxu səbəbindən səhərə qədər yata bilmirdim. Bu cür hadisələr olurdu və bunlar da mənim əsəb sistemimə təsir edirdi.

- Mühacirlərin başına gələn bəzi hadisələri, tarixi faktları ilk dəfə siz üzə çıxarmısınız. Bu qəbildən sizə daha çox təsir edən nə kimi faktlar, hadisələr olub?

- Mənə təsir edəcək konkret hadisəni xatırlamağa çətinlik çəkərdim. Amma o zaman mənə ən çox təsir edən bu idi ki, orada Azərbaycanın tamam ayrı, heç kimin bilmədiyi bir tarixinin olduğunu gördüm. Haqiqətən də, mühacirət Azərbaycan tarixinin tamam ayrı bir sahəsi, şanlı səhifəsidir. Biz Azərbaycan tarixinə aid heç nə tapa bilmirdik. Ona görə də bundan xəbərsiz idik. Amma ilk illərdə Firuz Kazımzadənin Azərbaycan tarixinə dair kitabını, Paris Milli Kitabxanasında Əhməd bəy Ağaoğlunun tələbə vaxtı yazdığı 8 irihacimli məqaləsini, Ceyhun Hacıbəylinin "Azərbaycan Cümhuriyyəti" kitablarını, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Qasım Qasımzadənin kitablarını oxudum və bunlar mənə bu işi daha çox sevdirdi.

- Ceyhun Hacıbəyli ilə Rəsulzadənin yeni yazışmalarını tapmışınız. Bu yazışmalarda nələr var?

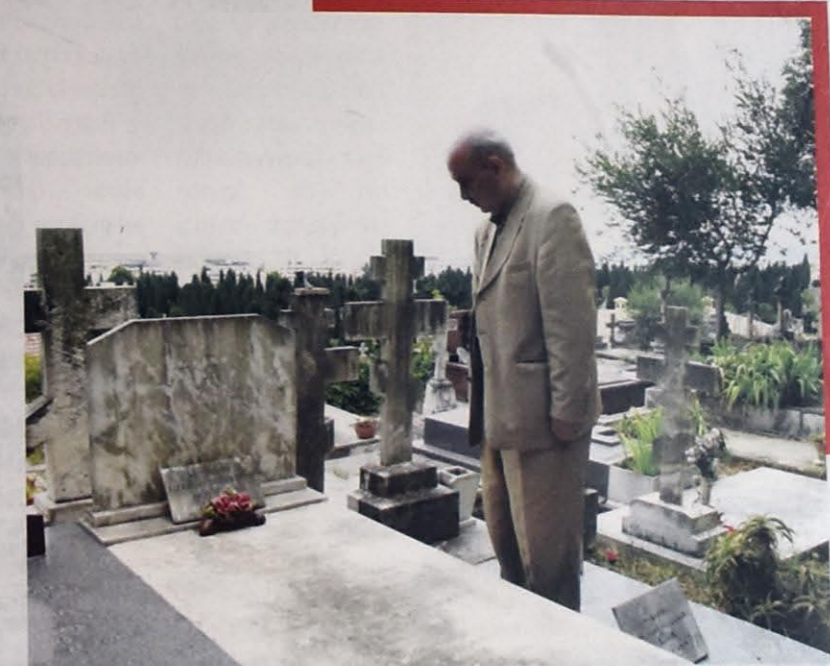
- Əsasən, Azərbaycanın müdafiəsinin kütləvi informasiya vasitələrində necə işıqlandırılmasından söz açılır. Çünki Azərbaycan mühacirətinin rus mühacirəti kimi imkanları yox idi ki, aksiyalar keçirsin. Buna görə də xaricdə əsas vurğu ictimai rəyə vurulurdu. Bolşeviklərə qarşı neqativ ictimai rəy yaratmaq lazım idi ki, onların Azərbaycanı işğal etdiyi bilinsin. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazır ki: "Ceyhun bəy, yeni bir müəllif tapın. Ancaq ikimiz yazırıq".

Özü də çox vaxt hər ikisi eyni təxəllüslə yazırdılar.

Bundan başqa, bu yazışmalarda ailə haqqında maraqlı məsələlər var. Bəzə nadir sənədlərdən biri də var. Bu, Azərbaycan Milli Mərkəzinin yaranması ilə bağlıdır. Türkiyədə yaşamış mühacirlər 1924-cü ildə bu Mərkəzin yaranmasını bildirir. Amma biz sənəd tapmışıq ki, bu təşkilat 1927-ci ilin fevralında yaranıb. Rəsulzadə yazırdı: "Biz Azərbaycan Milli Mərkəzinə yaratdıq".

- Sualımız Rəsulzadənin məzarı ilə bağlı olacaq. AXC-nin 100 illiyində onun məzarı Ankaradan Bakıya gətirilə bilərmi?

- Düzü, mən bunun tərəfdarı deyiləm, Rəsulzadənin məzarının Bakıya gətirilməsinə qarşıyam. Nə Rəsulzadənin, nə Topçubaşının məzarlarını gətirmək lazımdır. Çünki bu yerlər ziyarət yeridir. Mən Parisə gedəndə həm Topçubaşının və digər azərbaycanlıların qəbrinə baş çəkirdim. Ankarada da olanda Rəsulzadənin məzarını ziyarət

edirəm. Mənə elə gəlir ki, buralar ziyarət yeridir. Bu şəxsiyyətlərin ruhlarına toxunmaq olmaz. Bu məzarlar öz yerində qalmalıdır.

Xaricdə Azərbaycanla bağlı çox az nələrsə var. Bu məzarlar da onlardan biridir. Bu yaxınlarda Nitsada Heydər Əliyev Fondunun köməkliyi ilə 3 məzarı bərpa etdik. Azərbaycan generalı Teymur bəy Novruzov, Hüseyin xan Naxçıvanski qızının məzarı bərpa olunub. Bütün bunlar özü də bir növ təbliğatdır. Heydər Əliyev Fondunun bu işləri görməsi çox təqdirəlayiqdir və böyük işdir.

Mən 4 kitab çıxarmışam, bunu öz gücümle edə bilməzdim. 4 kitab sponsor tapmaq çətindir. Amma Heydər Əliyev Fondu çox böyük köməklik etdi.

Sonda onu deyim ki, çox xoşbəxtəm ki, bu günü gəlib gördük. Allah qoysa, az sonra dövlət səviyyəsində tədbirlər keçiriləcək. Allahdan arzum o idi ki, yaşayım və Azərbaycan Cümhuriyyətinin yüz illiyini görəyim. ♦

Söhbətlaşdı: Tahir Tahirov